

lerine karışılmıyor, "mürur tezkiresi" denilen seyahat izinlerini kolayca alabiliyorlardı. Avrupa tüccarı sınıfına girenlere iki hizmetkârlarının bulunması, bunlardan birinin İstanbul dışında oturabilmesi hakkı da tanınmıştı. Beratlı tüccara hukukî bakımdan da müste'min tüccar gibi muamele ediliyor ve yabancı tüccarla 4000 akçeyi aşan davaları İstanbul'a sevkediliyordu. Aralarındaki davalar gerektiğinde beylikçi tarafından reîsülküttâba arzediliyor ve eğer "şer'-i şerif"e müracaat lâzım gelirse, çarşamba günleri Reîsülküttâb Odası'nda veya Bâbîâlî'de Arz Odası'nda bu davalara bakılıyordu (BA, KK, nr. 7538, s. 2). Müste'min tüccarla olan davalarında ise davalının tâbi olduğu devletin ahidnâmesi esas alınıyordu. İçlerinden birinin ölümü halinde terekisi tesbit edilerek varsa vârisine veriliyor, vârisiz ölenlerin malı hazineye kalıyordu.

1839'da Ticaret Nezâreti'nin kuruluşundan sonra ise Avrupa tüccarlarıyla ilgili işlere Ticaret Nezâreti'nce bakılmaya başlandı. Daha önce beylikçinin yaptığı işi artık Ticaret nâzırı yükledi. Yani defterli tüccar arasına girebilmek, diğer tüccarın teklifi üzerine Ticaret nâzırı tarafından yapılacak arzla mümkün olabilecekti. Ticaret Nezâreti'ne bağlı bir Ticaret Meclisi'nin (BA, MAD, nr. 21192, s. 3-4), 1850'de ise Ticaret Mahkemesi'nin kurulmasıyla Avrupa tüccarının ticaretle ilgili davaları da artık burada görülmeğe başlandı. Ticaret Mahkemesi'nin kuruluşundan sonra yanlış uygulamaları önlemek üzere ticarî mahiyetteki davaların Ticaret Mahkemesi'nde, şer'-i şerife dair olanların şer'î mahkemelerde, müesses kanunlara dair olanların da Âlî meclislerde görülmesi gerektiği hakkında emirler verdi (BA, MAD, nr. 21192, s. 2).

Osmanlı Devleti'nin, gayri müslim reâyasını Avrupa devletlerinin himayesinden kurtararak onlara müste'min tüccar hak ve imtiyazları tanıması, ahidnâmeli devletleri memnun etmediyse de teşebbüsü akamete uğratmak hususundaki gayretleri neticesiz kaldı. Özellikle, devletin gayri müslim tüccar hakkında kesin tavrını ortaya koyduğu 1806'dan sonra yabancı himayesine giren birkaç tüccar olduysa da gayri müslim tebaa artık kendi adlarına ticaret yapmayı tercih etti. Bilhassa Avrupa tüccarı imtiyazının verilmesini takip eden yıllarda Napolyon harpleri, bu statüye dahil olan, tarafsız Osmanlı bayrağı ile Akdeniz'de dolaşan, ticaret yapan Rum kaptan ve ge-

mi sahiplerine büyük menfaatler sağladı. Bu sebeplerle, Sultan II. Mahmud devrinde hayriye tüccarı'nın ortaya çıkışına kadar müslüman Osmanlı tebaası da Avrupa tüccarı adı ile ticaret yaptı. Ancak Tanzimat'tan sonraki uygulamalar bu durumun kısmen bozulmasına sebep oldu. Osmanlı tebaası olanlar, müste'min tüccarla olan davalarında, onlar gibi iyi yetişmiş avukatlarla mahkemeye çıkamamaları ve ticaret davalarının istinaf mahkemelerinde yeniden görülmesinin kanunen mümkün olmaması dolayısıyla çoğu davaları kaybettiklerinden, yeniden yabancı himayesine girmeyi tercih etmeye başladılar (Lutfî, VI, 102).

BİBLİYOGRAFYA :

BA, KK, nr. 7538, s. 2; BA, MAD, nr. 21192, s. 2, 3-4; Kesbî Mustafa Efendi, *İbretnâme-yı Devlet*, Millet Ktp., Ali Emîrî, Tarih, nr. 484, vr. 15^b-16^a; Lutfî, *Tarih*, VI, 102; *Mecelle-i Umûr-ı Belediyye*, I, 675-681; Pakalın, I, 115-117; Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı-İngiliz İktisadî Münâsebetleri 1580-1838*, Ankara 1974, I, 71-73; Musa Çadircı, "II. Mahmud Döneminde Avrupa ve Hayriye Tüccarları", *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920)*, Ankara 1980, s. 237-241; B. Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu* (trc. Metin Kıratlı), Ankara 1984, s. 454-456; Ali İhsan Başış, *Osmanlı Ticaretinde Gayri Müslimler*, Ankara 1983.

MÜBAHAT S. KÜTÜKOĞLU

AVŞAR

Türkiye Türkleri'nin
ataları olan Oğuz elinin
en tanınmış boylarından biri.

Bu boyun adı Kâşgarlı Mahmud (XI. yüzyıl) ve Fahreddin Mübârek Şah'ın (XIII. yüzyıl başı) listelerinde Afşar, Reşîdüddin (XIV. yüzyıl başı) ile ona dayanan Yazıcıoğlu (XV. yüzyıl) ve Ebû'l-Gâzî (XVII. yüzyıl) listelerinde de Avşar şeklinde geçer. Moğol istilâsından önceki vekâyi'nâmelerde Kâşgarlı ve Fahreddin Mübârek Şah'ı teyiden Afşar şekline rastlanmaktadır. XIV-XVII. yüzyıllarda Anadolu'da her ikisi de görülmekle beraber Avşar şekli çok daha yaygındır. İran kaynaklarında bu boyun adı XVI. yüzyıldan itibaren sadece Afşar şeklinde yazılmaktadır. Bugün İran'da bu boya mensup oymaklar ve köylüler de boylarının adını aynı şekilde, yani "Afşar" olarak söylemektedirler. Kâşgarlı ve Reşîdüddin, diğer Oğuz boyları gibi Avşarlar'ın da damgalarını vermişlerdir. Bundan başka Reşîdüddin Avşarlar'ın, kendilerine en yakın diğer üç boy (Kızık, Beğdili, Karkın) ile ortak olan totemlerinin tavşancıl, şölen-

lerdeki (toy) ülüşlerinin (koyunun yemeleri için kendilerine törece tahsis edilmiş kısmı) sağ umaca (kısm) olduğunu bildirmiştir. Yine aynı müellife göre avşarın mânası "çevik, ava meraklı" demektir.

Oğuzlar'ın İslâmiyet'ten önceki tarihlerine dair rivayetlerde Avşar'la ilgili herhangi bir hadiseden ve bu boya mensup beylerden bahsedilmez. Fakat İslâmiyet'ten önceki devirde hükümdar sülâlesi çıkarmış beş boydan birinin de Avşar olduğu bildirilir (diğer boylar Kayı, Eymür, Yazır ve Beğdili). Selçuklu hânedanının büyük siyasî başarıları ve Karahıtaylar'ın Türkistan'da hâkimiyet kurmaları, Oğuzlar'dan pek kalabalık kümelerin Seyhun boylarındaki yurtlarından ve hatta Man-gışlak ve Balkan (Balhan) bölgelerinden göçüp Orta ve Yakındoğu ülkelerine gelmelerine sebep oldu. Gelen yirmi dört Oğuz boyundan pek azı tarih kaynaklarında akisler bırakabildiler ki bunlardan biri de Avşarlar'dır.

1. Hüzistan'daki Avşar (Afşar) Beyliği. 530 (1135-36) tarihlerinde İran'ın Hüzistan eyaletinde kalabalık sayıda bir Türkmen topluluğu yaşamaktaydı. Bu Türkmen topluluğu buraya, Karahıtaylar'ın Türkistan'da hâkimiyet kurmaları yüzünden meydana gelen baskılar sonucu göç etmişti. Bu topluluğun içinde Avşarlar'ın kalabalık bir obası vardı. Bu Avşar obasının başında da Arslan oğlu Yâkub bulunmaktaydı. Arslan oğlu Yâkub Hüzistan kasabasında oturuyordu. Avşarlar ile birlikte gelmiş olan kalabalık bir Salur (Salgur) obası da komşu Kûh-gilûye bölgesinde yurt tutmuştu. Bunların da başında Mevdûd oğlu Sungur bulunuyordu. Sungur 543'te (1148-49) Şiraz'ı zaptederek Salgurlu Devleti'ni kurdu. Avşar beyi Yâkub Fars'ı ele geçirmek veya Sungur'u kendisine tâbi kılmak için birkaç defa Salur beyinin üzerine yürümüş ise de başarı elde edememişti. Yâkub Bey'den sonra Hüzistan'daki Avşarlar'ın başına Şumla geçti. Şumla bu Avşar beyinin adı olmayıp lakabı idi. Şumla'nın asıl adının Aydoğdu ve babasınınkinin de Güç Doğan (Kûş Togan, Kûç Togan) olduğu bilinmektedir. Şumla'nın Yâkub Bey ile akraba olup olmadığı hakkında ise hiçbir kayıt mevcut değildir. Selçuklular'dan Sultan Mesud zamanında Hüzistan'ın bir kısmı ile Lüristan'ın bazı yerlerini idare eden Şumla, bu son büyük Selçuklu hükümdarının ölümünden sonra Hüzistan'a döndü ve burayı tamamıyla idaresi altına aldı. Böylece siyasî durumdan da faydalanarak Hüzistan'da bir beylik kurma-

ya muvaffak oldu (550/1155). 571'de (1175) ölen Şumla ve kendisinden sonra 591 (1194-95) yılına kadar hüküm süren oğulları Hüzistan'da kırk kadar kaleye sahip idiler. Fakat hepsi de babaları gibi dirayetli olmadıklarından ülkelelerini Abbâsiler'e kaptırdılar. Onlardan birinin veya bazılarının para kestirdikleri de bilinmektedir. Burada, el-Cezîre ve Suriye'yi idare etmiş olan Zengîler hânedanının Avşarlar'a mensup olmadıkları da belirtilmelidir.

2. Moğol Hâkimiyetinden Sonraki Devirlerde Avşarlar. XV ve XVI. yüzyıl Osmanlı tahrir defterlerinde Avşarlar'a ait pek çok yer adı görülmektedir ki bu yer adları ile Avşarlar Kayılar'dan sonra ikinci sırada yer almaktadır. Bu da Avşarlar'ın Anadolu'nun bir Türk yurdu haline gelmesinde Kayı ve Kınıklar gibi birinci derecede rol oynadıklarını kesin bir şekilde göstermektedir. Yazıcıoğlu'na göre Karamanoğulları da Avşar boyuna mensuptur.

Moğol hâkimiyetinin Anadolu'ya yayılması üzerine Anadolu'dan Suriye'ye 40.000 çadır Türkmen göç etmişti. Bu Türkmenler bilhassa Kuzey Suriye'de pek yoğun bir topluluk teşkil etmişler ve pek geniş bir saha içindeki siyasî hadiseler, göçlere ve parçalanmalara rağmen Bozok ve Üçok şeklindeki eski el (ii) teşkilâtlarını da korumuşlardı. Daha ziyade Halep, Antep ve Antakya bölgelerinde yaşayan bu Türkmenler'in Bozok kolunu meydana getiren boyların başında Avşarlar geliyordu. Türkiye'de ve İran'daki Avşar oymaklarının, Orta ve Batı Anadolu'daki bazı küçük oymaklar müstesna olmak üzere, hepsi bu ana koldan ayrılmışlardır. Ayrıca Dulkadirli eli arasında İmanlı Avşarı adlı önemli bir Avşar kolu olduğu gibi Kozan yöresinde de kuvvetli bir Avşar kolu vardı. Kuzey Suriye Avşarları ise başlıca üç aile tarafından idare edilmiştir. Bu aileler Köpek oğulları, Gündüz oğulları ve Kut Begi oğulları idiler. Bu ailelerden Köpek oğul-

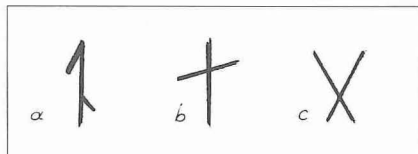
larının Antep bölgesinde, Gündüz oğullarının Amik ovasında, Kut Begi oğullarının da Halep bölgesinde yaşadıkları anlaşılmaktadır.

3. XVI ve XVII. Yüzyıllarda Anadolu'da Avşarlar. a) Halep Türkmenleri. Akkoyunlu ve Safevî devletlerinin Türk göçebe teşekküllere dayanması dolayısıyla Anadolu'dan İran'a göç eden Türkmen toplulukları arasında Avşarlar da vardı. Ancak yine de XVI ve XVII. yüzyıllarda Anadolu'da Avşarlar'ın yoğun bir şekilde Halep Türkmenleri içinde bulunduğu dikkati çeker. Nitekim XVI. yüzyılın ilk yarısında yapılan tahrir* de Halep Türkmenleri arasında Köpekli Avşarı ve Gündüzlü Avşarı boyları ile müstakil bir Avşar oymağı görülmektedir. Bunlardan Köpekli Avşarları on beş obaya ayrılmıştı. Bu obalardan Köçeklü, Sekiz, Alplu, Delüler, Aydoğmuş Beglü kayda değer. Bunlardan Köçeklü daha sonra müstakil ve büyük bir oymak haline gelmiş, Sekiz, Suruç'un Şeyh Çoban köyünde yerleşmiş, Alplu'nun bir bölüğü İran'a gitmiş, Delüler ise varlığını son zamanlara kadar sürdürmüştür. Köpekli Avşarı'nın Yeni İl ve Boz Ulus'ta bazı kolları vardır. Gündüzlü Avşarı'nın ise nüfusu daha az olup sekiz obadan meydana gelmektedir. Bu husus Gündüzlü Avşarı'ndan önemli bir kısmın İran'a gitmiş olması ile izah edilebilir. Müstakil Avşar oymağına gelince, bu oymak XVI. yüzyılın ikinci yarısında 158 vergi hanesinden ibaret idi. Memlükler devrinde dirlik* sahibi olan bu oymak Osmanlı devrinde de bu dirliğini muhafaza etmiştir. XVI. yüzyılın ikinci yarısında özellikle oymakların başlarındaki eski bey ailelerinin ortadan kalktığı görülmektedir. Bunun sonucu oymakların başındaki bey ailelerinin yerlerini obaları idare eden ve "ağa" unvanını taşıyan kethüdâ aileleri almıştır. Nitekim 1581 yılında Avşarlar'ın başında Receb, Bahri ve Küçük Minnet adlı kethüdâlar bulunuyordu. Bunlardan Receb oğulları öyle bir nüfuz ve kudrete sahip olmuşlardı ki, XVII. yüzyılda Avşarlar çok defa Recebli Avşarı adıyla tanınmışlardır. Bu Avşarlar'ın daha XVI. yüzyılın ikinci yarısında Zamantı ırmağı boylarında yayla-ya çıktıkları da bilinmektedir. Avşarlar 1687 yılında Avusturya'ya yapılan sefere çağırıldıkları gibi, Receb oğulları ile diğer bey ve kethüdâların idaresinde 1690 yılındaki sefere de katılmışlardır.

Diyarbakir bölgesindeki Boz Ulus arasındaki Avşar varlığının büyük bir kısmı yahut hepsi Halep Türkmenleri Avşarla-

n'ın kollarından meydana gelmiştir. 978 (1570-71) yılında Boz Ulus'taki Avşar kollarından Mehmed Kethüdâ'nın idaresindeki 804 vergi nüfuslu Avşar kolu ile 367 ve 109 nüfuslu Köpekli Avşarı obaları dikkati çekmektedir. Bunlardan başka diğer kethüdâların idaresinde daha birçok Avşar obaları vardır. Avşarlar'ın Boz Ulus'un her üç kümesindeki obalarından bazıları, Boz Ulus'un XVII. yüzyılın başlarında Orta Anadolu'ya göç eden teşekkülleri arasında bulunmuşlar ve daha çok Karaman eyaletinde yurt tutmuşlardır. Boz Ulus'un bilhassa Şam Türkmenleri'ne mensup bazı Avşar obaları ise Boz Ulus'un bir kısmı ile eski yerlerinde kalmıştır. Vesikalarda "Boz Ulus Mânesi" (Boz Ulus kalıntısı) adı verilen bu kısım, XVIII. yüzyılın sonlarında Rakka bölgesine iskân edilmişse de bu topluluğa mensup obalar birer ikişer Anadolu'nun batı taraflarına gitmişlerdir. 1716 yılında Balıkesir vilâyetinin Mihaliç kazasında görülen Köpekli Avşarı obası, Boz Ulus'a bağlı olan Köpekli Avşarı'ndan başkası değildir. Diğer taraftan Boz Ulus'a dahil olan Avşarlar'dan bazı obaların diğer birçok Türkmen oymakları gibi Şah Abbas devrinde İran'a gitmiş oldukları anlaşılmaktadır. b) Dulkadirli Avşarları. Dulkadirli eli arasındaki Avşarlar aslında Kuzey Suriye Avşarları'nın bir kolu olup Maraş, Kars (Kadirli), Yeni İl ve hatta Bozok bölgesine dağılmış bir halde bulunuyorlardı. Bu Avşarlar'ın en önemli kolu İmanlı Avşarı olup Maraş bölgesinde yaşamakta idi. XVI. yüzyılın birinci yarısında İmanlı Avşarı'nın yirmi yedi obadan meydana geldiği görülmektedir. Bu obalardan bir kısmı Suriye çölünde kışlamakta, Maraş'ın muhtelif yerlerinde de yaylamakta idi. XVI. yüzyılın ikinci yarısında İmanlı Avşarı obalarının çoğu yaylak veya kışlaklarında ve Antep çevresindeki birçok köylerde yerleşerek göçebe hayatı terketmiş, bunlardan kalabalık bir kol da İran'a gitmiştir. c) Yeni İl Avşarları. Sivas-Gürün arasında yaşayan ve Yeni İl adı verilen Türkmen topluluğundaki Avşarlar'dan üç oba (Boynu Kısalu, Delüler, Sekiz) Köpekli Avşarı'na, diğerleri de (Bidil Avşarı, Tâifi Aşarı, Kızıl Süleyman) İmanlı Avşarı'na mensup bulunuyorlardı. Bunlardan Bidil Avşarı Yeni İl'in çözülmesi üzerine batıya göç etmiş ve Ankara'nın Bâlâ kazası içinde yurt tutmuştur. Ankara'nın Mırgan gölü yakınındaki bir yer bu oymağın adını taşımaktadır. d) Sis (Kozan) Avşarları. 1519 yılında Sis yöresindeki Avşar kolu yir-

a) Kaşgarlı'ya (XI. yüzyıl), b) Resîdüddin'e (XIV. yüzyıl), c) Yazıcıoğlu'na göre (XV. yüzyıl) Avşar boyu damgası

mi sekiz obaya ayrılmıştı. Bunlardan birkaçı müstesna diğerlerinin çeşitli ekinliklerde çiftçilik yaptıkları görülmektedir. Sis Avşarları'nın buraya 1375 yılındaki Memlûk fethi sonucunda Suriye'deki ana Avşar topluluğundan gelmiş oldukları şüphesizdir. Çünkü Çukurova'nın fethine Memlûk ordusu yanında Bozoklu ve Üçoklu Türkmenleri de katılmışlardı. Fakat bu Avşarları, XVIII. yüzyıldan itibaren Halep bölgesine gitmeyip Çukurova'da kışlamaya başlayan ve Zamantı ırmağı kıyılarında yaylayan Avşarlar ile karıştırmamalıdır. Bu sonuncular, daha sonraki yüzyıllarda yaşamış Halep Türkmenleri Avşarları'dır.

Bütün bu Avşar topluluklarından başka, yine XVI. yüzyılda Uşak bölgesinde beş obaya ayrılmış oldukça kalabalık bir Avşar kolu yaşadığı gibi, Sivrihisar ve Aydın bölgelerinde de aynı adı taşıyan, nüfusları çok az oymaklar bulunuyordu.

4. XVIII ve XIX. Yüzyıllarda Anadolu'da Avşarlar. Ana boyun asıl kalıntısı olan Halep Türkmenleri Avşarları'nın torunları çeşitli olaylara rağmen 1865'te Fırka-i İslâhiyye gelinceye kadar güçlü bir oymak olarak Anadolu'da varlıklarını sürdürdüler. 1691'de Rakka bölgesine iskânı emredilen Türkmenler arasında bazı Avşar oymakları da vardı. Bunlar, Boz Ulus'un eski yurdunda kalan kısmına bağlı Avşarlar ile Yeni İl'e mensup Avşar oymakları idiler. Rakka bölgesinde sonraları Avşar Bucağı denilen yerin bunların yerleştirildikleri yöre olduğu bilinmektedir. Halep Türkmenleri Avşarları ise Receb-lü Avşarı, Kara Gündüzlü Avşarı, Bahriili Avşarı ve diğerleri olmak üzere dört beş oymağa ayrılmıştı.

Avşarlar XVIII. yüzyıldan itibaren kışlak olarak Halep yerine Çukurova'ya gitmeye başlamıştır. Bunların Çukurova'daki kışlakları Ceyhan kıyılarındadır. Devleti, Zamantı ırmağı kıyılarındaki yerleşeceklerine inandırmış olmalarına rağmen yerleşmek şöyle dursun sık sık komşu oymak ve köylerin hayvanlarını sürmüşler, bazan da tüccar kafilelerini basmışlardı. Nitekim bu yüzden 1703 yılında Rakka'ya sürüldülerse de fazla kalmayıp oradan kaçtılar ve Çukurova, Kayseri, Elbistan, Maraş yöresinde baskın ve yağmalara devam ettiler. Avşarlar 1856 yılında tekrar yerleştirilmeye çalışıldı ise de yine başarı sağlanamadı. Nihayet İstanbul'dan 1865 yılında Çukurova'ya gönderilen Fırka-i İslâhiyye, onları kışlak veya yaylaklarından birinde yerleşmeye mec-

bur bırakınca, Avşarlar yaylaklarında yerleşmek istediklerini bildirdiler. Fakat bu sırada yaylaklarına Kafkas muhacirleri yerleştirildiği için pek verimsiz topraklarda yerleşmek zorunda bırakıldılar. Bugün Avşarlar Kayseri'nin Pınarbaşı, Tomarza, Sarız kazalarıyla bunlara bağlı yetmişten fazla köye yerleşmiş olup eski oymak teşkilatlarını henüz unutmuş değildirlir. Ünlü Avşar kelimlerini de çok çalışkan Avşar kadınları dokurlar.

Türkmenler'in acı ve üzüntülerini ağıt ve bozlak şeklindeki ezgilerle dile getirdikleri bilinmektedir. Avşarlar bunları söylemekte en önde gelen oymaklardan biridir. Bozlak onların müzik hayatlarına o derece hâkim olmuştur ki kahramanlık maceralarını anlatan türkülerini bile bozlak makamında söylerler. Onların adını taşıyan bir bozlak (Avşar bozlaşığı), özellikle Yozgat ve Kırşehir yörelerinde okunur. "Avşar beyleri" türküsü ise Burdur, Antalya, Denizli ve Muğla bölgesinin en sevilen türkülerinden biri olarak söylenir. "Avşar zeybeği" aynı yörelerde, "Avşar halayı" ise Kırşehir, Yozgat ve Keskin yörelerinde oynanmaktadır. Avşarlar büyük Türkmen şairi Dada-loğlu'nun da kendi oymaklarından olduğunu söylerler.

5. İran Avşarları (Afsar). Kaynaklarda daima Afsar yazılışı ile anılırlar. Daha XII. yüzyılda İran'ın Hüzistan eyaletinde Arslan oğlu Yâkub, Şumla ve oğulları idaresinde Avşarlar'ın bir beylik kurdukları daha önce görülmüştü (550/1155). Bundan sonra XV. yüzyılın sonlarına doğru bu ülkede yeniden Avşarlar'a rastlanır ki bunlar Akkoyunlu fethi neticesinde Anadolu'dan gelmiş Avşarlar idiler. 1501'de Safevî Devleti'nin kuruluşundan sonra da İran'a yeni Avşar oymakları geldiler. İran'daki büyük Avşar varlığını Anadolu'dan gelen bu Avşar oymakları meydana getirdi. Bu Avşarlar çeşitli bölgelerde yaşamakta ve ayrı ailelerin idaresinde bulunmakta idiler. Bu da daha çok onların İran'a farklı zamanlarda göç etmiş olmalarından ileri gelmiştir.

6. Mansur Bey (Kûh - Gîlûye) Avşarları. Uzun Hasan Bey'in henüz Akkoyunlu hükümdarı olmasından önce, onun yakın adamlarından biri olan ve Kûh - Gîlûye valisi bulunan Avşar Mansur Bey kalabalık bir Avşar grubuna sahipti. Şüphesiz Suriye Avşarları'na mensup olan Mansur Bey daha sonra diğer birçok Akkoyunlu beyleri gibi Safevî Devleti kurucusu Şah İsmâil'e itaatini arzemiş ve

onun tarafından 1505'te Fars valisi tayin edilmiştir. Akkoyunlular'ın yükseliş, çöküş ve nihayet yıkılışına şahit olan ve en sonunda Kızılbaş tacını giyen Avşar Mansur Bey'in oğul ve torunlarının Şah Abbas devrine kadar Kûh-Gîlûye vilâyetini idare ettikleri bilinmektedir. Bunlardan Mansur Bey evlâdından Halil Han 10.000 Avşar'a kumanda ediyordu. Halil Han'ın oğlu Şah Kuli Han ile akrabasından Hasan Han, uzun yıllar Kûh - Gîlûye'de birbirlerine hasım olarak yaşadıkları sonra, Şah Kuli Han 998 (1590) yılında Şiraz'da Şah Abbas'ın teşvikiyle hasımı Hasan Han tarafından öldürüldü. Gelişen olaylar üzerine Avşarlar yurtlarından çıkarıldılar. Onlardan bir bölümü Horasan'a, bir bölümü de Urmiye'ye gitti. Böylece Kûh-Gîlûye bölgesi Avşar yurdu olmak vasfını kaybetti. Kûh - Gîlûye Avşarları Gündüzlü ve Araşlu obalarından meydana gelmişti. Gündüzlü obası XIV ve XV. yüzyıllarda Suriye'de yaşayan Gündüzlü Avşarı'nın bir kolu olup Akkoyunlu fethi sonucu Mansur Bey'in idaresinde İran'a göç etmişti.

Avşarlar'dan bir kol da XVI. yüzyılın birinci yarısında Hüzistan'da yaşamaktaydı. Bu Avşarlar da Gündüzlü Avşarı'ndan olup buraya Akkoyunlu fethi dolayısıyla gelmişlerdi. Bunların başında 946'da (1539-40) Mehdi Kuli Sultan bulunuyordu ve bu bey, Şah Tahmasb'in emriyle kardeşi tarafından öldürülmüştü. Bundan sonra Hüzistan Avşarları'nın başında Haydar Kuli Sultan ile Ebû'l-Feth Sultan bulunmuşlardır. Şah İsmâil ve Tahmasb devirlerinde hangi Avşar obasına mensup oldukları bilinmeyen birçok Avşar beyleri görülmektedir.

Şah Tahmasb'in 1576'da ölümü sırasında Safevî Devleti hizmetinde altı Avşar beyi görülmektedir. Bunlar Tahmasb'in oğullarından Ahmed Mirza'nın lalası Araşlu Afsarı'ndan Aslan Sultan, Kûh-Gîlûye'de 10.000 Avşar'ın başında bulunan Halil Han, Sâve Valisi Mahmud Sultan, Kirman Valisi Yâkub'un kardeşi Yûsuf, Hezârcerib Valisi İskender, Horasan'da Ferah ve Esfûzar Valisi Yeğen Sultan ile yine Horasan'da bir yerin valisi Köroğlu Hüsrev Sultan idi. Bu beylerin buldukları yerlere göre Avşarlar'ın Hüzistan, Kûh - Gîlûye, Kirman ve Horasan olmak üzere dört bölgeye dağılmış bir halde yaşadıkları anlaşılmaktadır. Bu dört bölgeden Kûh-Gîlûye İran'daki Avşarlar'ın ana kolunun veya en kalabalık kısmının oturduğu yerdirdi. Şah Tahmasb'in

halefleri II. Şah İsmâil (ö. 985/1577) ve Muhammed (hal'i 995/1587) devirlerinde Avşarlar bu dirlik bölgelerini ve devlet idaresindeki mevkilerini korudular ve Ustacalu, Şamlu, Tekelü ve Türkmen oymakları arasındaki mevki ve ihtiras mücadeyelerinin dışında kaldılar.

Şah Abbas devrinde (1587-1628) Avşarlar başlıca şu obalara ayrılıyorlardı: Gündüzlü, Araşlu, Usalu (veya Usallu, sonra Usanlu), Eberlü, Alplu, İmanlu Avşarı. Abbas devrinde Kûh - Gilüye Avşarları'ndan bir bölük Urmiye yöresine, bir bölük de Horasan'da Ebîverd yöresine gönderildiler. Bu sebeple Kûh - Gilüye bir Avşar yurdu olma vasfını kaybettiği gibi Hüzistan'daki Gündüzlü Avşarı da pek zayıf bir duruma düştü. Araşlular da Kûh - Gilüyeli, diğer bir ifade ile Mansur Bey Avşarları'ndan idiler. Şah Muhammed devrinin son yıllarında (1584-1587) Usalu ile birlikte İsfahan taraflarında yaşıyorlardı. Şah Abbas Araşlular'ı Huvâr, Rey ve Simnân taraflarına sürdürdü. Araşlu'dan büyük bir bölüğün daha sonra Urmiye bölgesindeki boydaşlarının yanlarına gittiği görülüyor. Usalular'ın Şah Abbas devrinden önce İsfahan bölgesinde oturdukları bilinmektedir. Abbas devrinde ise İmam Kuli Han'ın idaresinde Batı İran'da Gäverüd yöresinde yurt tutmuşlardır. Eberlü'nün de Şah Abbas devrinden önce Kazvin bölgesinde yaşadıkları görülmektedir. Abbas bunların bir bölüğünü Ebîverd'e göndermiş, sonraları bunlara Gündüzlü'den de bir kol katılmıştır. İşte Afşar Nâdir Şah'ın Kırklı oymağı, herhalde Eberlü veya Gündüzlü'den çıkmış bir obadan başka bir teşekkül değildir. Alplu Avşarı'na gelince, bu oymak Halep Türkmenleri arasındaki Köpekli Avşarı'nı meydana getiren kollarından biri idi. Alplu obasının Şah Abbas devrinde İran'a gelmiş olması pek muhtemeldir. Çünkü Alplu'ya dair, özellikle XVII. yüzyıldan itibaren Osmanlı kaynak-

larında bir bilgiye rastlanmadığı gibi Şah Abbas devrinden önce de İran tarihlerinde adı görülüyor. İmanlu Avşarı'na gelince, bu oba Türkiye'deki Dulkadirli eli arasında yaşayan büyük İmanlu Avşarı'nın bir koludur. Bu kolun İran'a Şah Abbas devrinde geldiği kuvvetle ileri sürülebilir. Çünkü daha önce onun da adı İran'da yazılmış hiçbir kaynaktan geçmemektedir. Diğer taraftan XVI. yüzyılın sonlarında başlayan ve uzun bir zaman devam eden Celâlî ayaklanmaları yüzünden pek çok oymağın ve köylülerin İran'a gidip Şah Abbas'ın hizmetine girdiği bilinmektedir. Şah Abbas öldüğünde (1037/1628) Avşarlar'dan yalnız Horasan'da Ferah ve Esfûzar Beylerbeyi Erdoğdu Han (Alplu'dan), Urmiye hâkimi Kelb Ali Sultan (İmanlu'dan) ve Gäverüd hâkimi İmam Kuli Sultan (Usalu'dan) devlet hizmetinde idiler. Bunun sebebi de Şah Abbas'ın Safevî Devleti'ni kuran ve yaşatan Kızılbaş Türk oymaklarının çoğuna ağır darbeler vurarak İran içine dağıtması, buna karşılık Osmanlılar'ı taklit ederek meydana getirdiği Kullar Ocağı'na mensup beyleri yükseltip onlara devletin en büyük mevkilerini vermiş olmasıdır.

XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinin sonlarında, yani Nâdir Şah'ın siyasi sahnede görünmek üzere bulunduğu sırada Avşarlar'ın dağılışı şöyle idi: a) Urmiye Avşarları. Urmiye gölünün batısında Selmas ile Uşnu (Uşniye) arasında bulunan Urmiye şehri ve bölgesi, Avşarlar'ın kalabalık bir halde yaşadıkları yurtlarından biri idi. Burada ilk defa İmanlu Avşarı yurt tutmuştu. Bu oymağın bir kolu sonra Kasımlu adını taşıdı ki bu da Şah Abbas devrinde İmanlu Avşarı'nın başında bulunan Kasım Sultan'dan gelmektedir. Urmiye Avşarları'nın diğer oymakları Gündüzlü ve Araşlu idiler. Bunlar da buraya Kûh - Gilüye'den gelmişlerdi. Yine bu Avşarlar'dan bir oymak da Mahmudlu adını taşıyordu ki onun da Araş-

lu'dan çıktığı anlaşılmaktadır. Urmiye Avşarları'nın tarihi, geçen yüzyılın ikinci yarısında Avşar'ın Mahmudlu oymağı Boybeyi ailesinden Mirza Reşid tarafından yazılmıştır (*Târîh-i Afşâr*, nşr. M. Râmiyân — Ş. Afşar, Tebriz 1345-1346). b) Hamse Avşarları. Hamse, Kazvin ile Zencan arasındaki idarî bölgenin adıdır. Bu idarî bölgenin başşehri de Zencan idi. Altı bölük yani kazadan meydana gelen bu idarî bölgede de Avşarlar, bilhassa Kazvin'in güneybatısındaki yöreden başlayıp (bu yöre hâlâ Afşar adını taşır) Sayınkale ve Sultâniye'ye kadar uzanan yerlerde ve kuzeydeki Yukarı Târum ve Aşağı Târum'da ve hatta Halhal çevresinde yoğun bir şekilde yaşamakta idiler. Bunlara genellikle Hamselü Avşarı denilirdi. XVIII. yüzyıla ait kaynaklardan, burayı idare eden Avşar beyleri de Hamselü, Târumî ve Halhalî nisbeleri ile anılırlardı. Hamse Avşarları'nın çoğunun Eberlü oymağından olduğu bilinmektedir. Yine XVIII. yüzyılda adı geçen Kutulu Avşarı'nın Hamse Avşarları'ndan olması mümkündür. c) Kirman Avşarları. Burada Şah Tahmasb devrinden beri Avşarlar yaşamakla beraber diğer bölgelerdeki gibi siyasi bir varlık gösterememişlerdir. Kirman Avşarları'nın hangi oba veya obalardan meydana geldikleri de bilinmemektedir. d) Horasan Afşarları. Şah Tahmasb devrinde Horasan'da Herat'ın güneyindeki Esfûzar bölgesi ile Sistan'daki Ferah bölgesi Avşar beyleri tarafından idare edilmiştir. Fakat daha sonra buradaki Avşarlar'ın ne oldukları bilinmemektedir. Bununla beraber Kirman Avşarları belki bunlar veya bunlardan olabilirler. Asıl Horasan Avşarları, Şah Abbas'ın Kûh - Gilüye'den Ebîverd sınır bölgesine sürdüğü Gündüzlü ve Araşlu oymaklarına mensup obalar idi. Anlaşıldığına göre Nâdir Şah'ın adını duyurduğu günlerde bu adlar ortadan kalkmış ve onların yerini Köse Ahmedlü ve Kırklı almıştır. Nâdir Şah'ın da bunlardan Kırklı obasına mensup olduğu bilinmektedir. Bu kalabalık Avşar topluluklarından başka Hüzistan'da (Gündüzlü'den), Kûh - Gilüye'de (aynı oymaktan veya Araşlu'dan) ve Fars'ta Kâzerün bölgesinde çok daha az nüfuslu Avşar oymakları vardı. XVIII. yüzyılın ilk çeyreğindeki İran Avşarları'nın dağılışına ait bu tablonun pek değişikliğe uğramadan zamanımıza kadar devam ettiği söylenebilir.

Avşarlar, Kaçar Feth Ali Şah devrinde İran'ı ziyaret etmiş olan A. Dupré'nin

Bir Avşar ailesi ile Avşar kadınları - Pınarbaşı / Kayseri

eserinde, İran'da Türkçe konuşan oymakların nüfus bakımından başında yer almaktadır. Bu seyyaha göre Urmîye Avşarları Kasımlu ve Araşlu adlı iki kola ayrılmakta, bu kollar da Karaçlı, İmam-lu, Dâvuclu, Usallu, Kılıçlı, Gani Beglü, Kileli, Tutmaklu, Adaklu, Kara Hasanlu, Ali Beklü, Terzilü, Şah Buranlı, Yeherlü, Kûh-Gilüyelü gibi obalardan meydana gelmektedir. Bu Avşarlar'ın nüfusları hakkında da 25.000 rakamı verilmektedir. Yine aynı seyyaha göre Avşarlar'dan diğer kollar Hamse'de 10.000 kişi, Kazvin çevresinde 5000 kişi, Hemedan yöresinde 7000 kişi, Tahran çevresinde 7000 kişi, Hüzistan'da Şüşter yakınlarında 10.000 kişi, Kirman'da 6000 kişi, Horasan'da 8000 kişi, Fars'ta 5000 kişi ve Mâzenderan'da da 5000 kişi yaşamakta idi. XIX. yüzyılın ortalarında İran'ı ziyaret etmiş olan Lady Shell'in eserinde de Avşarlar'ın yurtları, nüfusları ve hayat tarzlarına ait bilgi verilmektedir. Ona göre: Urmîye yerleşik 7000 ev; Mâzenderan 100 ev; Usanlı, Mâzenderan 50 ev; Kazvin-Tahran arasında 900 çadır; Usanlı, Huvâr ve Demâvend'de 1000 çadır ve ev; Afşar Şah Sevenleri Hamse 2500 çadır, Hamse 200 ev; Kirman 1500 ev; Kaçar-Afşar (Türk ve Lekler'den oluşmuş bir oymak), Fars 250 Türk evi, 100 Lek evidir. Zamanımızdaki İran Avşarları'nın hemen hepsi yerleşik hayata geçmiş, kendi tabirleriyle "tat" olmuşlardır. Yalnız 30-40 yıl önce Hüzistan'daki Gündüzlü Avşarları, Kûh-Gilüye'deki Ağaçeri topluluğu arasındaki Afşar oymağı ile Kirman'daki 5000 çadırlık Afşar kümesinde göçebe hayatın özellikleri devam etmekte idi.

BİBLİYOGRAFYA :

Divânü lugâti't-Türk, I, 56; *Divânü Lugâti't-Türk* (Dankoff), I, 101; *Divânü Lûgati't-Türk Tercümesi*, I, 66; Fahreddin Mübârekşah, *Târîh* (nşr. E. Denison Ross), London 1927, s. 47; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, tür.yer.; Reşidüddin, *Câmi'u't-tevârih* (nşr. K. Jahn), Wien 1969, tür.yer.; a.e. (nşr. A. A. Alizâde), Moskova 1965, s. 121; Makrîzî, *Kitâbü's-Sülûk* (nşr. A. Âşûr), Kahire 1971, III, tür.yer.; İbn Tağrıberdi, *en-Nücümü'z-zâhire* (Popper), VI-VII, tür.yer.; İskender Bey Münşi, *Târîh-i Âlemârâ-yı Abbâsi*, Tahran 1334-35 hş., I-II; Mirza Mehdî Han, *Cihângüşâ-yı Nâdirî*, Tebriz 1277, tür.yer.; Ahmed Refik, *Anadolu'da Türk Aşiretleri*, İstanbul 1930, tür.yer.; Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri - Boy Teşkilatı - Destanları*, İstanbul 1980, s. 502; a.mlf., *Safevî Devletinin Kurulma ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Ankara 1976, s. 246; M. Fuad Köprülü, "Avşar", *İA*, II, 28-38; a.mlf., "Afshâr", *EI*² (İng.), I, 239-241; P. Oberling, "Afşâr", *EI*, I, 582-586.

FARUK SÜMER

AVŞARLILAR

1736-1804 tarihleri arasında
İran'da hüküm süren bir
Türk hânedanı.

Hânedanın ilk hükümdarı Nâdir Şah, Oğuz (Türkmen) elinin Avşar (Afşar) boyuna mensup olduğu için bu hânedana İran kaynaklarında Afşariyye (Afşarlılar) denilir. Türk ilim âleminde ise aynı hânedan daha ziyade Afşarlar olarak tanınmaktadır.

Nâdir Şah (asıl adı Nadr=Nezr Kuli), Horasan'daki Ebîverd sınır yöresinde yaşayan Avşar'ın Kırklı obasına mensup idi. Kaynakların bazılarında babası İmam Kulı'nın deriden elbise dikicisi (postîn-düz) olduğu söylenir. Nâdir'in de Kırklı obasının mütevazi bir mensubu bulunduğu tahmin edilmektedir. Soyluluk geleneklerine çok bağlı göçebe topluluklarda da bu gibi şahsiyetlerin yükselmelerinin pek güç olduğu bir vâkiadır. Fakat ne olursa olsun Nadr Kuli yani Nâdir, sahip olduğu birçok yüksek meziyetlerle kendi tarihçisinin bile yazmaktan usandığı sayısız mücadelerden sonra Horasan'ın tanınmış emirlerinden biri duruma yükseldi (1137/1725). Bu tarihte İran, istilâ ve işgallerle ağır bir buhran içine düşmüş bulunuyordu. Başta Safevîler'in devlet merkezi İsfahan olmak üzere ülkenin büyük bir kısmı Afganlar tarafından idare edildiği gibi Erivan, Gence, Tebriz, Hemedan ve Kirmanşah eyaletleri de Osmanlı hâkimiyetine geçmişti. Ruslar da Şirvan'ı işgal etmişler, Gilân'a da asker çıkarmışlardı.

Çeşitli bölge ve yöreleri idare eden Safevî emirleri de bu buhranı fırsat bilip başlarına buyruk bir şekilde hareket etmekte idiler. Safevî Hükümdarı II. Tahmasb ile yanındaki devlet adamları ise bu sırada Horasan'a çekilmek zorunda kalmışlardı (1139/1727). Avşar Nâdir Kuli Beg, Tahmasb ve yanındakilere kendisinin farklı bir şahsiyet olduğunu tanıtmakta gecikmedi. Aynı yıl Safevî hükümdarının başkumandanı ve Kaçar Devleti'nin kurucusu Ağa Muhammed Şah'ın dedesi Feth Ali Han görevden uzaklaştırıldığı gibi Meşhed de zaptedildi. Şehri Tahmasb değil Nâdir Kuli Beg idaresi altına aldı. Afgan Hükümdarı Eşref'in Simnân'a gelmesi Tahmasb'ı Nâdir Kuli Beg'e çok daha yaklaştırdı. Bu da Avşar reisinin gayelerine uygundu. Onun için işleri eline aldı; şahın adına hareket ediyor gibi göründü, hatta bu münasebetle Tah-

masb Kuli Han adını taşıdı. Tahmasb Kuli Han, Eşref'i birbiri arkasından ağır yenilgilere uğratarak Afgan hâkimiyetine son verdi (1142/1729). Afgan askerinin geriye kalanlarını kendi büyük gayesinin tahakkuku için hizmetine almaktan çekinmeyen Tahmasb Kuli Han bu şekilde Kızılbaş Türk askerini de daha fazla zaf içine düşmekten kurtardı. İran'ın kuzeybatı eyaletlerini Osmanlılar'ın elinden geri aldı (1143/1730). Fakat başkumandan (sipehsâlâr) Tahmasb Kuli Han batıda daha fazla kalamadı; iktidarının başlıca dayanağı olan Horasan'da bazı hadiseler çıkması üzerine süratle buraya döndü. Horasan'da duruma hâkim olduğu gibi Herat meselesini de arzu ettiği şekilde halletti.

Şah Tahmasb ise herkesçe bilinen acizne rağmen başkumandanın ülkenin gerçek sahibi imiş gibi davranmasını hoş karşılamıyordu. Bu sebeple batıdaki bazı eyaletleri yeniden zaptetmiş olan Osmanlılar'a karşı tek başına harekete geçti. Kazanacağı bir zaferin durumunu kuvvetlendireceğine ve başkumandanı da emirlerine itaat etmek zorunda bırakacağına inanıyordu. Fakat Hemedan yakınındaki Kurican'da Bağdat Valisi Ahmed Paşa ile yaptığı savaşı kaybetmesi (Eylül 1731) bütün ümitlerini suya düşürdü; Osmanlı başarılarının devam etmesi üzerine de barış yapmak zorunda kaldı (Ocak 1732). Bu barışı yaparken başkumandanın fikrini almaması Nâdir'e beklediği fırsatı verdi ve yapılan antlaşmayı kabul etmediğini, baharda askeri ile harekete geçeceğini belirten beyannâmesi ile Tahmasb'ı halkın gözünden iyice düşürdü. Ardından İsfahan'a gelip şahı tahttan indirerek yerine oğlu Abbas'ı geçirdi (7 Ağustos 1732), kendisi de saltanat nâibi oldu. Abbas bu sırada yedi aylık (bir rivayete göre iki aylık) bir bekti. Bundan sonra Osmanlılar'a savaş açtı ve onları eski sınırlarına çekilmeye mecbur bıraktı. Dağıstan beylerini de itaat altına aldı, sonra İran'ın bütün bölge ve yörelerinin temsilcilerini Azerbaycan'daki Mugan bozkırında topladı (1148/1736). Hulefâ-yi Râsîdîn'den Hz. Ebû Bekir, Ömer ve Osman ile Hz. Âişe'ye "sebolunma"sının (sövüp sayma, ilenme) müslümanlar arasında çok kan dökülmesine sebep olduğu belirtilip bundan vazgeçilmesi istendi. Nevruz'un kutlanmasının ve diğer bazı âdetlerin İslâmiyet'e aykırı olduğu ifade edildi. Bunların yasaklanması kabul edildiği gibi saltanat nâibinin de İran şahı ilân edilmesi karar-